

Η ΤΕΧΝΗ

Γεωργία Κουρτέση - Φιλιππάκη

Αρχαιολόγος - Προϊστοριολόγος

Δρ. του Πανεπιστημίου των Παρισίων (Paris I - Sorbonne)

Τα πρώτα έργα παλαιολιθικής τέχνης έγιναν γνωστά γύρω στα 1860, χάρη στις έρευνες των E. Lartet και Ch. Christy στη Ν. και ΝΔ Γαλλία. Πρόκειται για εγχάρματα οστά και πλακίδια που βρέθηκαν μαζί με εργαλεία και κατάλοιπα δομών κατοίκησης.

Οι βραχογραφίες ήρθαν στο φως αργότερα και συγκεκριμένα το 1879, χάρη στην παρατηρητικότητα της μικρής κόρης του Marcellino de Sautuola που εργαζόταν στο σπήλαιο της Altamira, στην Ισπανία, και που αποκάλυψε το διάσημο ταβάνι με τους βίσωνες. Η αυθεντικότητα των κινητών έργων τέχνης δεν έθεσε πρόβλημα, έντονος όμως ήταν οι αντιδράσεις των πιο διάσημων προϊστοριολόγων της εποχής όσον αφορά τις βραχογραφίες. Έτσι έπρεπε να περιμένουμε την αρχή του 20ού αι., τις μελέτες του H. Breuil και το άρθρο του E. Cartailhac, "Mea culpa", που δημοσιεύθηκε το 1902 στο περιοδικό *L'Anthropologie*, για να γίνει αποδεκτή η αρχαιότητα και η αυθεντικότητα της παλαιολιθικής τέχνης.

Οπως συμβαίνει και για τις άλλες κατηγορίες ευρημάτων της Παλαιολιθικής εποχής, τα έργα τέχνης που έχουν διασωθεί δεν αντιπροσωπεύουν παρά ένα ποσοστό της καλλιτεχνικής παραγωγής των παλαιολιθικών, και πιο συγκεκριμένα αυτά που είχαν ως υπόβαθρο σκληρές φυσικές ή ζωικές ύλες. Τα έργα τέχνης που σίγουρα δουλεύτηκαν σε φθαρτές ύλες, όπως ξύλα, δέρματα ζώων κλπ., δεν διατηρήθηκαν και μας είναι άγνωστα.

Τα έργα παλαιολιθικής τέχνης καταχωρίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες:

1. Τα κινητά έργα τέχνης. Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει το σύνολο των αντικειμένων που μπορούν να υποστούν μετακίνηση και φέρουν στην επιφάνειά τους διακόσμηση. Σύμφωνα με την ταξινόμηση του A. Leroi-Gourhan, διακρίνουμε:

– Τα εργαλεία και τα όπλα. Η χρήση τους μπορεί να είναι πρόσκαιρη (οστίνες αιχμές και αγίστρια) ή μεγαλύτερης διάρκειας (εκτοξευτήρες, διάτρητοι ράβδοι). Ανάλογος είναι και ο διάκοσμος.

– Τα περιπάτα: αντικείμενα κόμησης, δίσκοι, περιμήτα.

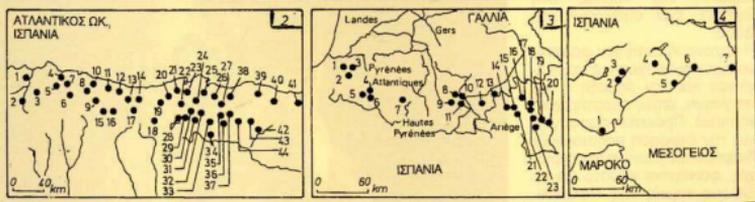
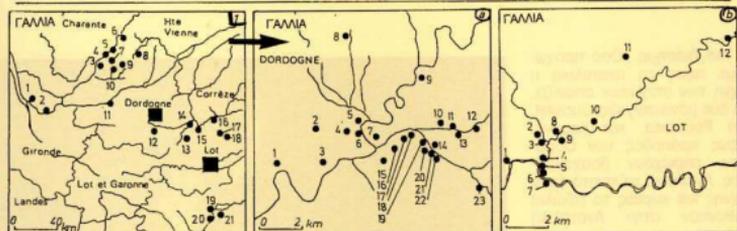
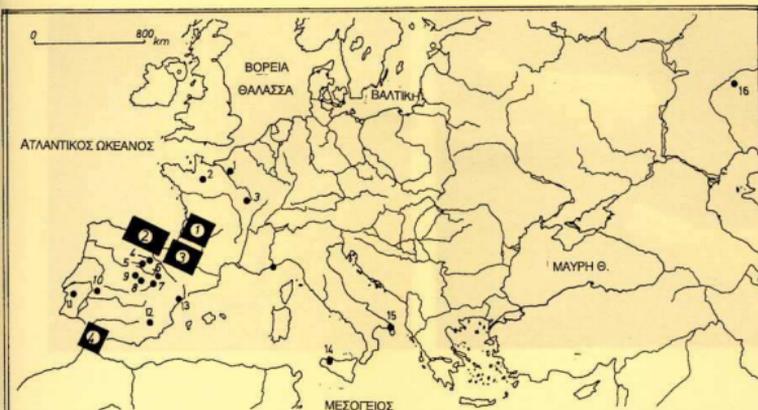
– Τα πλακίδια με εγχάρξεις ζώων και τα ζωόμορφα και ανθρωπόμορφα, κυρίως γυναικεία, ειδώλια.

2. Η τέχνη των σπηλαίων. Περιλαμβάνει το σύνολο έργων –ζωγραφική, χαρακτική, γλυπτική–, που εντοπίστηκαν στις εσωτερικές παρειές των σπηλαίων ή υπαίθρια στις βραχσοσκεπές.

Η διάρκεια της παλαιολιθικής τέχνης ταυτίζεται με αυτή της Υστερης Παλαιολιθικής και η αρχή της συνδέεται με την εμφάνιση του Homo sapiens sariensis στην Ευρώπη γύρω στα 35.000 χρόνια και το ξεκίνημα μιας καινούριας εποχής που χαρακτηρίζεται από πολλούς νεότερισμούς. Το τέλος της συμπίπτει με το τέλος της Παλαιολιθικής στα 10.000 χρόνια. Το απόγειο της τοποθετείται στην Μαγδαληνια φάση, μεταξύ 18.000 και 10.000 χρόνων.

Από γεωγραφική άποψη η παλαιολιθική τέχνη αναπτύχθηκε και εξαπλώθηκε σχεδόν αποκλειστικά στον ευρωπαϊκό χώρο, με εντελώς όμως άνισρο τρόπο. Στη ΝΔ Γαλλία και τη Β. Ισπανία, περιοχές γνωστές ως φραγκοκανταβρική ζώνη, παρουσιάζει εξαιρετική πικνότητα. Αλλού, όπως στην Ιταλία, παρατηρείται εντελώς σποραδικά, ενώ σε μεγάλες περιοχές, όπως η Βαλκανική χερσόνησος, είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Η τελευταία περίπτωση μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα γιατί η χώρα μας αποτελεί τμήμα αυτής της ενότητας. Οι λόγοι αυτής της απουσίας παραμένουν ακόμη άγνωστοι: δεν αποκλείεται να υπήρχε εδώ κάποια άλλη μορφή τέχνης, μάλλον σε φθαρτά υπόβαθρα, που δεν διατηρήθηκαν ως σήμερα, ή απλώς τα κλασικά έργα τέχνης να μην έχουν ακόμη αποκαλυφθεί.

Παρατηρείται επίσης αναντιστοιχία στην κατανομή των κινητών έργων τέχνης και της τέχνης των σπηλαίων. Μόνο στη ΝΔ Γαλλία εντοπίστηκαν 150 σπήλαια με διάκοσμο: Lascaux, Font-de Gaume, Les Combarelles, για να αναφέρουμε

Η κατονομή των κυριότερων θέσεων Παλαιολιθικής τέχνης στην Ευρώπη. (Από το: La Préhistoire dans le monde, 1992).

ΓΕΝΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ

1. Gouy, 2. Mayenne-Sciences, 3. Arcy-sur-Cure, 4. Perches, 5. Atapuerca, 6. La Hoz, 7. Los Casares, 8. El Reguerillo, 9. La Griega, 10. Maltravieso, 11. Escual, 12. El Nillo, 13. Moleta de Cartagena, 14. Levanzo, 15. Romanelli, 16. Kapova.

ΧΑΡΤΗΣ 1

1. Par-non-Pair, 2. Saint-Germain-la-Rivière, 3. Jovelle, 4. La Croix, 5. La Mairie, 7. Font Bargeix, 8. Villars, 9. Le Fourneau-du-Diable, 10. Les Bernoux, 11. Cap Blanc, 12. La Martine, 13. Cougnac, 14. Murat, 15. Les Merveilles, 16. Les Fleux, 17. Roucadour, 18. Les Escabasses, 19. La Magdeleine, 20. Mayrière supérieure, 21. Le Travers de Janoye.

ΧΑΡΤΗΣ 1α

1. Bara-Bahau, 2. La Ferrassie, 3. Saint-Cirq, 4. Oreille d'Enfer, 5. Lauzengie-Haute, 6. La Poisson, 7. Croze à Gontran, 8. Rouffignac, 9. La Forêt, 10. La Grèze, 11. Cap Blanc, 12. Laussel, 13. Comarque, 14. Nancy-I, 15. La Mouthe, 16. Font-de-Gaume, 17. Combarelles I, 18. Combarelles II, 19. La Calèze, 20. Bernifal, 21. Bison, 22. Sous-Grand-Lac, 23. Le Roc d'Aillas.

ΧΑΡΤΗΣ 1β

1. Pergoulet, 2. Marconac, 3. Pech-Merle, 4. Les Faux-Monnayeurs, 5. Grotte Christian, 6. Grotte Carlot, 7. Le Moulin, 8. Le Cuzoul-de-Mélanie, 9. Cantal, 10. La Papetière, 11. Le Cuzoul-de-Brasconies, 12. Sainte-Eulalie.

ΧΑΡΤΗΣ 2

1. La Peña de Candamo, 2. El Conde, 3. La Cruz, 4. Tío Bustillo, 5. Las Pedrosas, 6. El Buxu, 7. San Antonio, 8. Cobertizas, 9. Eria de Balorni, 10. La Riera, 11. Quintranal, 12. Las Herrerias, 13. Mazacucos, 14. El Pindal, 15. Las Brujas, 16. Lionin, 17. La Loja, 18. Chufin, 19. La Mezza, 20. Aguas de Novales, 21. Altamira, 22. La Crotte de Santa Isabel, 23. Santón, 24. El Penico, 25. Cobranetes, 26. Negra, 27. Sotanzana, 28. Homos de La Peña, 29. El Castillo, 30. La Pasiega, 31. Las Chimeras, 32. Las Monedas, 33. El Sallire, 34. Ojo Guareña, 35. Covallanas, 36. La Culiavera, 37. La Haza, 38. La Peña del Cucco, 39. Sanlmatife, 40. Ekain, 41. Alberri, 42. Aburr, 43. Arenaza, 44. La Venta de la Perra.

ΧΑΡΤΗΣ 3

1. Isturitz, 2. Oxocelhaya, 3. Erberua, 4. Sasizuloa Ko-Karbia, 5. Sinhikole Ko-Karbia, 6. Etxeberri, 7. Sainte-Colome, 8. Bois du Cantel, 9. Labastide, 10. Gargas, 11. Tibiran, 12. Ganties Montespain, 13. Marsoulas, 14. Les-Trois-Frères, 15. Le Tuc d'Audoubert, 16. Le Mas-d'Azil, 17. L3 Cheval, 18. Le Portel, 19. Les Eglises, 20. Fontané, 21. Massat, 22. Bédouilhac, 23. Nauac.

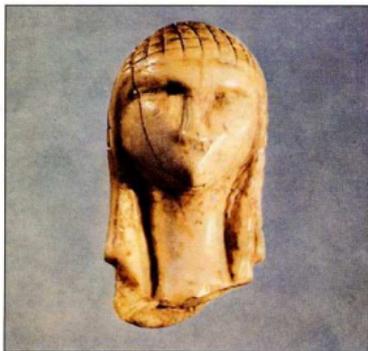
ΧΑΡΤΗΣ 4

1. Las Palomas, 2. El Gato, 3. La Pileta, 4. Ardales, 5. El Toro, 6. La Cala, 7. Norja.

Κεράτιο ελαφοειδούς από το σπηλαίο Ειλένε, Γαλλία. (Φωτ. J. Oster), Κόκαλο, Μαγδαληνία.

Γυναικείο κεφάλι από τη θέση Brassemprouy, Γαλλία. Χαυλιόδοντας μαμμούθ. (Φωτ. Musée des Antiquités Nationales, St-Germain-en-Laye).

τα πιο διάσημα. Όσο προχωράμε προς τα ανατολικά η τέχνη των σπηλαιών σπανίζει, και δύο μόνο σπηλιές, Cuciuliat, στη Ρουμανία, και Karona, στους πρόποδες των Ουραλίων, περιέχουν βραχογραφίες. Αντίθετα, τα κινητά έργα τέχνης και κυρίως τα ειδώλια αφθονούν στην Ανατολική Ευρώπη και κυρίως στη Σιβηρία, ενώ σπανίζουν στη Δύση.

Η κατανομή αυτή δεν φαίνεται να έχει καμία σχέση με το ανάγλυφο και την ύπαρξη ή όχι σπηλαίων, όπως υποστηρίχθηκε παλιά. Πρόκειται προφανώς για την έκφραση πολιτισμικών διαφοροποιήσεων κατά περιοχές, φαινόμενο γνωστό και σε άλλους τομείς της Παλαιολιθικής.

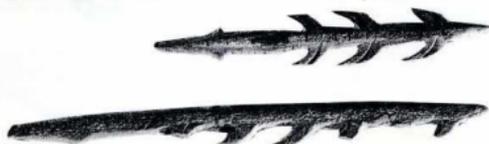
Τόσο οι βραχογραφίες όσο και τα κινητά έργα τέχνης εμπνέονται από τον ίδιο χώρο και χρησιμοποιούν τα ίδια θέματα:

1. Τα ζώα, κυρίως τα φυτοφάγα.

Το άλογο και ο βίσωνας επικρατούν. Ακολουθεί ο αίγαγρος, που απαντά κυρίως στις βραχογραφίες, ενώ τα ελαφοειδή παρουσιάζουν μια άτακτη κατανομή. Οι τράνδοι πληθαίνουν προς το τέλος της ΠΕ. Τα άλλα είδη είναι αρκετά σπάνια στη Γαλλία, ενώ αρκούδες, λύκοι, αγριογούρουνα και άλλα επικίνδυνα ζώα απαντούν σε μικρή συχνότητα στο βάθος των σπηλαίων. Πουλιά, ψάρια και ερπετά σπανίζουν.

Γυναικείο ειδώλιο από τη θέση Lespugne, Γαλλία. (Φωτ. D. Destable), Χαυλιόδοντας μαμμούθ.

2. Οι ανθρώπινες μορφές και τα χέρια.

Είναι πολύ λιγότερες στον αριθμό και, αντίθετα από τα ζώα, που παρουσιάζουν έναν έντονο ρεαλισμό, χαρακτηρίζονται από κάποια αδεξιότητα. Διακρίνουμε γυναικείες μορφές που απαντούν στις πρώτες φάσεις της παλαιολιθικής τέχνης και κυρίως με τη μορφή ειδωλίων. Στις βραχογραφίες είναι ιδιαίτερα σπάνιες. Οι ανδρικές μορφές εξελίσσονται ποσοτικά αντίστροφα. Αποτελούν ένα συνηθισμένο θέμα των κινητών έργων τέχνης. Δίπλα στις ανθρώπινες μορφές η παλαιολιθική τέχνη έχει να παρουσιάσει επίσης φαντάσματα, μάγους ή άλλες σύνθετες μορφές.

Ιδιαίτερη σημασία φαίνεται να δόθηκε από τους παλαιολιθικούς στην απεικόνιση των χεριών. Τα χέρια είναι ακέραια, πολλές φορές όμως λείπουν ένα ή δύο δάκτυλα. Οι τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν επεξεργάζονται την απεικόνιση θητικών και αρνητικών αποτυπωμάτων. Η πιο γνωστή σπηλιά είναι η Gargas στα Πυρηναία.

3. Τα σήματα.

Παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλομορφία. Έχουν κυρίως γεωμετρικά σχήματα, όπως κουκκίδες, ευθείες, τρίγωνα, κύκλους ή στυλιζαρισμένες απει-

κονίσσεις μορφών. Είναι αναμφισβήτητο ότι είχαν κάποιο νόημα, το οποίο βέβαια μας διαφεύγει, και έπαιζαν σημαντικό ρόλο στη συνολική σύνθεση. Από τις περιγραφικές ταξινομήσεις που προτάθηκαν, παραθέτουμε αυτήν του A. Leroi-Gourhan.

Η παλαιολιθική τέχνη παρουσιάζει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, τα οποία είναι αξιοσημείωτα: οι μορφές των ζώων μπορεί να είναι τελειωμένες ή ημιτελείς, απλά περιγράμματα ή λεπτομερείς, δυναμικές ή στατικές. Τα ζώα απεικονίζονται συνήθως στο προφίλ, μόνα τους ή σε συνδυασμούς που δεν βρίσκουμε στη φύση. Απουσιάζει εντελώς οποιαδήποτε προσπάθεια απεικόνισης τοπίου ή εδάφους ή ακόμα ορίζοντα. Λείπουν επίσης οι σκηνές και οι αφηγηματικές παραστάσεις.

Ο παλαιολιθικός καλλιτέχνης χρησιμοποιήσε όλες σχεδόν τις τεχνικές, δηλ. το σχέδιο, τη ζωγραφική, την εγχάραξη, το πελέκημα, τον ψεκασμό, το πρόπλασμα και τέλος την ανάγλυφη ή ολόγλυφη επεξεργασία του έργου.

Χρησιμοποίησε επίσης φυσικά μεταλλικά χρώματα, και συγκεκριμένα τις σιδηρούχες χυφές για το κόκκινο, το καφέ και το κίτρινο χρώμα, τα οξειδία του

μαγγανίου για το μαύρο, καθώς και αιθάλη, ξυλοκάρβουνο κλπ. Το πράσινο και το γαλάζιο λείπουν εντελώς από την παλαιολιθική τέχνη.

Χάρη στην πειραματική αρχαιολογία διαπιστώθηκε ότι ο παλαιολιθικός άνθρωπος σχεδίαζε ένα πρώτο περίγραμμα στην παρειά της σπηλιάς, η επιφάνεια της οποίας δεν είχε δεχτεί καμία σημαντική προσεγγασία, εκτός ίσως από μια επάλειψη με λιπαρή ουσία. Το σχεδιάσμα γινόταν με το δάκτυλο ή με κάποιο πινέλο φτιαγμένο από μασημένο κλαδί ένδρου, τρίχες ζώων κλπ. Η εσωτερική επιφάνεια της παραστάσε έμενε συχνά ακάλυπτη, δηλ. στο φυσικό χρώμα του βράχου, ή επικαλυπτόταν με χρωστική ύλη. Για την εγχάραξη χρησιμοποιήθηκαν λιθίνα εργαλεία, όπως γλυφίδες ή αιχμές.

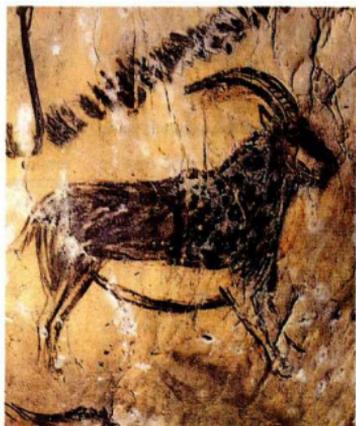
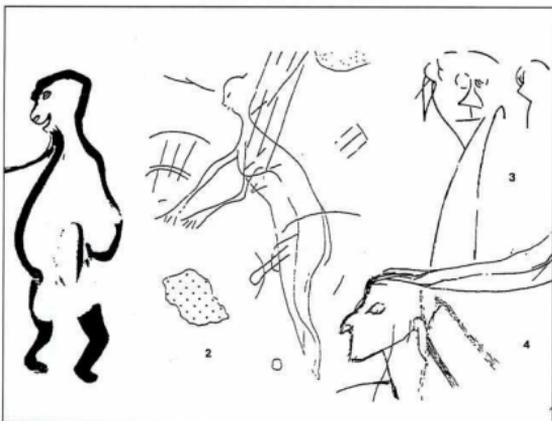
Ύστερα από μια ανεικονική φάση, περιορισμένη σε εγχάρσεις σε κινητά έργα, η παλαιολιθική τέχνη ακολουθεί μια στυλιζατική εξέλιξη, η οποία, κατά τον A. Leroi-Gourhan, περιλαμβάνει τέσσερα στάδια: Στυλ 1 -Figuratif géométrique - Εικονικό γεωμετρικό.

Το στυλ 1 καλύπτει την αρχή της Ύστερης Παλαιολιθικής και συγκεκριμένα την Ωρινάκια και την αρχή της Γκραβέτας.

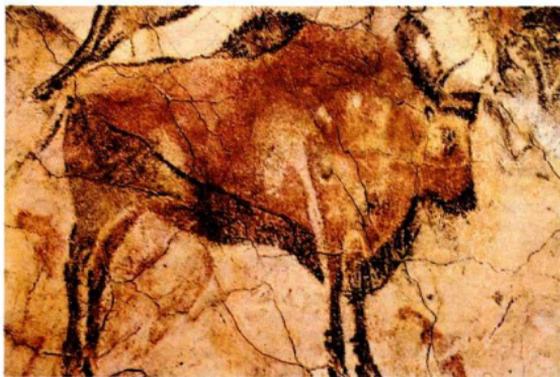
Διάτρητοι ράβδοι με ανάγλυφο (4) ή εγχάρακτο διάκοσμο (3) και αγκίστρια (1, 2). (Φωτ. Musée de l'Homme, G. Tendron, Yan). Κέρσο ταρανίου. Μαγδαλινα.

Γυναικείο ειδώλιο περίπου από τη θέση Peterfels. Γερμανία. (Φωτ. A. Marschall).

Ανθρώπινες μορφές
ζυγροφισμένες ή
σχηματικές από σπήλαια
της φραγκοκαναβρικής
ζώνης. (Κατά H. Breuil et
Jeannel, Delluc, Plénier,
Barrière).

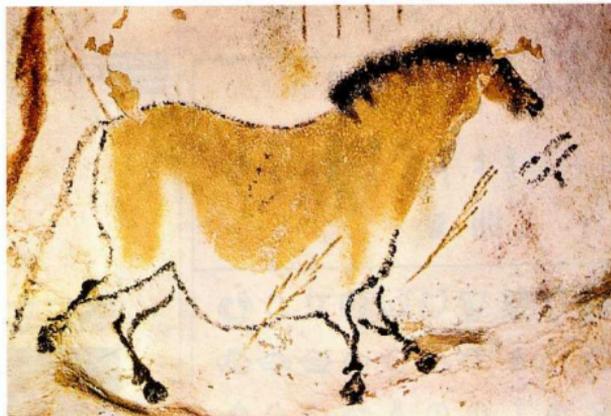

Βίσωνας και αγριογούρουνο
από το σπήλαιο της
Altamira, Ισπανία.
Ζυγροφισή (αντίγραφο).
(Φωτ. J. Oster, Musée de
l'Homme).

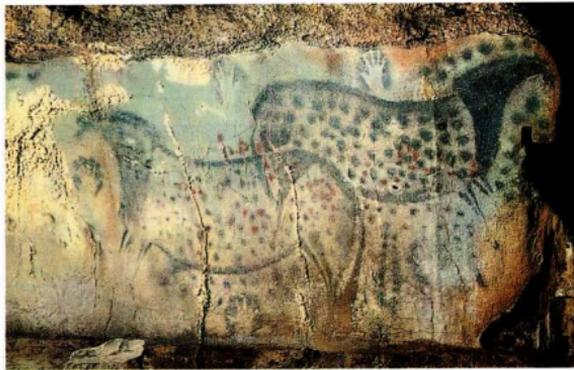
Ο διάκοσμος της κεντρικής αίθουσας του σπηλαίου Lascaux, Γαλλία. (Φωτ. J. Vertut). Ζωγραφική.

Άλογο και "σήματα" από το σπήλαιο Lascaux, Γαλλία. (Φωτ. A. Glory, Musée de l'Homme). Ζωγραφική.

Άλογο και ανθρώπινα χέρια από το σπήλαιο Pech-Merle, Γαλλία. (Φωτ. Yan). Ζωγραφική.

Άλογο από το "Μαύρο Σαγόνι" του σπηλαίου Niaux, Γαλλία. (Φωτ. A. et D. Vialou).

STYLE I

STYLE II

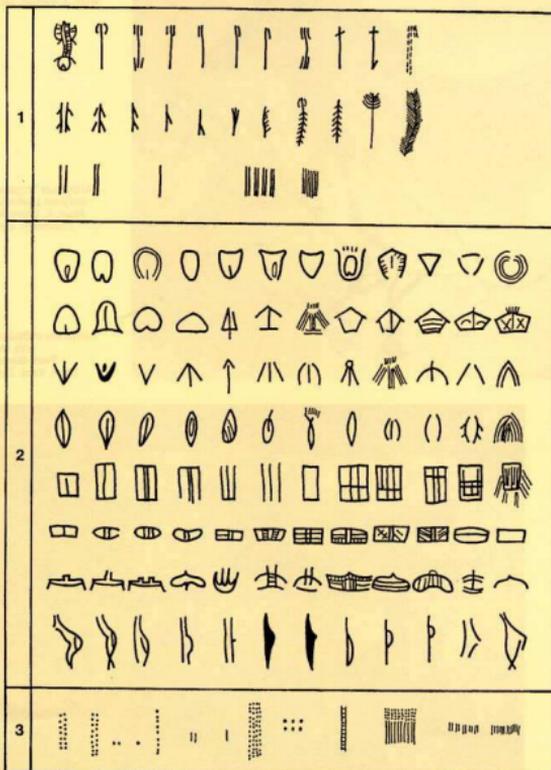
STYLE III

STYLE IV

Η στυλιστική εξέλιξη της
Παλαιολιθικής τέχνης κατά
τον Α. Leroi-Gourhan.

Τα σήματα της
Παλαιολιθικής τέχνης.
Κατά τον Α. Leroi-
Gourhan.

Μαμούθ από το σπήλαιο
Rouffignac, Γαλλία.
(Φωτ. J. Vertut). Εγχρόστη.

Στην ομάδα αυτή ανήκουν τα πρώτα έργα τέχνης, όπως διακοσμημένα πλακίδια, οστά ή αντικείμενα κόσμησης. Ο διάκοσμος είναι γραμμής ή κουκκίδες, που αποδίδουν εντελώς απλά κάποια μορφή.

Στυλ II - Figuratif synthétique - Εικονικό συνθετικό. Το στυλ II έχει μεγάλη διάρκεια: συνεχίζει την Γκραβέττα και καλύπτει την αρχή της Σουλουτραίας. Τα ζώα αποδίδονται με εντελώς σχηματικό γραμμικό τρόπο, το σώμα είναι δυσανάλογο και τα άκρα μισοτελειωμένα. Η ανθρώπινη μορφή αναπαριστάται κυρίως στα γυναικεία ειδώλια, που αφθονούν αυτή την εποχή και παρουσιάζουν στατιστολογικές μορφές.

Στυλ III - Figuratif analytique juxtaposé - Εικονικό αναλυτικό με μορφές αντιπλά.

Καλύπτει το τελευταίο μισό της Σουλουτραίας και την πρώτη Μαγδαληνία. Κατά την εποχή αυτή αρχίζει ο διάκοσμος των σπηλαίων. Τα χαρακτηριστικά των μορφών αρχίζουν να σταθεροποιούνται. Ο καλλιτέχνης ακολουθεί πιο πιστά τις αναλογίες της οπτικής πραγματικότητας, αλλά το βάρος δίνεται ακόμα στην υποκειμενική απόδοση και στην κίνηση. Οι ανθρώπινες μορφές είναι σπάνιες.

Στυλ IV - Figuratif analytique enchainé - Εικονικό αναλυτικό με μορφές σε αλληλουχία.

Καλύπτει τη Μέση και Ύστερη Μαγδαληνία και αποτελεί τη μεγάλη εποχή της τέχνης των σπηλαίων. Τα έργα χαρακτηρίζονται από ρεαλισμό, δυναμική έκφραση και έντονη παραστατικότητα. Αναπτύσσεται ο συνδυασμός ζωγραφικής, χαρακτικής και αναγλύφου.

Η ερμηνεία της παλαιολιθικής τέχνης αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα της προϊστορικής αρχαιολογίας. Κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί πολλές θεωρίες, από τις οποίες οι σημαντικότερες είναι οι εξής:

Η θεωρία των E. Lartet και Ch. Christy, σύμφωνα με την οποία η παλαιολιθική τέχνη είναι αποτέλεσμα γνήσιας καλλιτεχνικής διάθεσης του ανθρώπου σε μια εποχή ευημερίας. Δηλ. η τέχνη για την τέχνη. Η θεωρία αυτή, που διατυπώθηκε τον 19ο α., έχει σήμερα εγκαταλειφθεί.

Η θεωρία του H. Breuil, σύμφωνα με την οποία η παλαιολιθική τέχνη έχει μαγικοθρησκευτικό χαρακτήρα. Πιο συγκεκριμένα, η παλαιολιθική τέχνη εξημερτούσε σκοπούς της συμπαιθητικής μαγείας και της μαγείας της γονιμότητας. Μέσα από την αναπαράσταση των ζώων ο άνθρωπος προσπάθησε να επηρεάσει την πορεία του κυνηγιού και της αναπαραγωγής. Η ερμηνεία αυτή εμπνέεται από τις έννοιες του τοτεμισμού και του φετιχισμού, που αναπτύχθηκαν στα πλαίσια των εθνολογικών ερευνών στην αρχή του 20ού α. Η θεωρία του A. Leroi-Gourhan και της A. Laming Emperaire, σύμφωνα με την οποία τα σπήλαια με τις βραχογραφίες είναι οργανωμένα ιερά. Οι παραστάσεις εντάσσονται σε ένα γενικότερο σύνολο και έχουν συμβολικό χαρακτήρα. Οι μορφές των ζώων συμβολίζουν ανθρώπινες μορφές, και είναι πολύ πιθανόν ότι οι άνδρες αποδίδονται με τα άλογα και οι γυναίκες με τους βίωτους. Το σχήμα αυτό επαναλαμβάνεται σε όλα σχεδόν τα σπήλαια.

Η μελέτη της παλαιολιθικής τέχνης βρίσκεται πάντα στην επικαιρότητα και απασχολεί μεγάλο αριθμό ερευνητών. Η απουσία της στη χώρα μας, μέχρι σήμερα τουλάχιστο, περιορίζει τις δυνατότητές μας για μια καλύτερη κατανόηση του παλαιολιθικού κόσμου.

Art

G. Kourtesi-Fillippakis

Art appears in the Late Palaeolithic and reaches its climax in the Magdalenian.

The works of art which have survived represent only a part of the Palaeolithic artistic production and especially the one which is made of hard natural, or animal material.

The works of art are divided in two categories: the movable works of art, which comprise tools, weapons, pendants and incised slabs; and the art of caves, which includes works of sculpture, engraving and painting.

Palaeolithic art was developed and expanded in the European area exclusively. In regions such as the Franco-cantabrian zone it occurs frequently, while elsewhere it appears sporadically or it is absent. The art of caves prevails in Western Europe, while in Eastern Europe the mobility art is found in abundance.

The subject repertoire comprises animals, the horse and bison having the leading role. Human figures, hands and signs also appear. Narrative representations or compositions are absent as well as any attempt to indicate landscape.

All the known techniques have been used in yellow, orange, brown and black colours, while green and blue are excluded. According to A. Leroi-Gourhan, Palaeolithic art presents four stages of evolution; in the preliminary stages the figures are modelled in a completely schematic and linear way, while later their characteristics start to become standard. The artist follows the proportions of the visual reality, but still the subjective motion prevails. The works of prime are full of realism, power and expression; the combination of painting, engraving and relief is now developing.

The theories concerning the interpretation of this art have followed the evolution of the anthropological thought from the 19th century until today.

In Greece, Palaeolithic art is unknown as yet.

Βιβλιογραφία

- L'art pariétal paléolithique: techniques et méthodes d'étude, 1993. Paris. (Συλλογικό έργο).
Breuil H., 1952. *Quatre cent siècles d'art pariétal: les cavernes de l'âge du renne*. Montignas.
Graziosi P., 1987. *L'arte dell'Antica età della pietra*. Firenze.
Kotowski J., 1992. *L'art de la Préhistoire en Europe orientale*. Paris.
Leroi-Gourhan A., 1965. *Préhistoire de l'art occidental*. Paris.
Leroi-Gourhan A., 1964. *Les religions de la Préhistoire*. Paris.
Μετ. Ν. Λιανέρης, 1993. *Οι θρησκείες της Προϊστορίας*. Αθήνα.
Leroi-Gourhan A., Allain J., 1979. *Lascaux incornu*. Paris.
Ucko P., Rosenfield A., 1967. *L'art paléolithique*. Paris.
Vialou D., 1987. *L'art des cavernes. Les sanctuaires de la Préhistoire*. Paris.
Zervos C., 1959. *L'art de l'époque du renne en France*. Paris.

